

Лилијана Коробка и Радмила Гикић Петровић

ЦЕНЗУРА И ПОСЛЕ ЊЕ

© Petrina Hicks

Лилијана Коробка (1975) је молдавска и румунска списатељица и истраживачица комунистичке цензуре у Румунији. Објавила је неколико награђиваних књига теорије и прозе. За прозни првенац *Неїрисимо* (2022, превод Марија Ненадић Журка) добила је награду „Прометеј”, а пре тога се огласила романом *Кингерланд* (2021, превод Илеана Урсу Ненадић и Марија Ненадић Журка) који је такође преведен на српски. Претходили су романи *Година у рају* (2005), *Царство сџарих девојака* (2015), као и монолог *Ценџар за њочешнике* (2014, у Аустрији). Добитница је домаћих и међународних награда: за прозу Радија „Румунија културал” и Кристалне награде на Међународном фестивалу у Виленци (Словенија). Њене књиге преведене су на италијански, немачки, словеначки и српски.

Живи и ради у Букурешту.

Р. Г. П.: *Било би занимљиво да за чийшаоце у Србији кажете нешто о свом дејствију, ограсињу и школовању.*

Л. К.: Детињство сам провела у селу у централној Молдавији (совјетској), током последњих година комунистичког режима, у породици учитеља, далеко од идеологија и политике. Отац, Василе Александрович Коробка, према документима, рођен је 1. маја, на Међународни празник рада. Сматрао је годинама да је посреди грешка, да се родио у јануару, пре или после Светог Василија. Ако је његов брат Ђорђе рођен у лето, а брат Михај у јесен, када су празници ових светаца (осталих петоро браће и сестара нисам навела), Василе је морао бити рођен зими. Претражио је све архиве, али без успеха. Његова мајка, а моја бака, Екатерина, имала је осморо лепе и здраве деце и, по занимљивом обичају, претварала се да је родила још двоје деце које је кроз прозор продавала болесним мајкама којима су и раније деца умирала. Оне би доносиле децу мојој баки, која би их љуљала на прозору, у кући, а жена извана би је питала: „Тетка Кати, имаш ли неко здраво дете на продају?”... Отац је леворук и ја личим на њега, чак и ексер закуцавам левом руком, као и он. Али у школи сва деца су морала да пишу десном руком, те сам и ја писала као и сви други. Мама је рођена у некада имућној породици, затим је студирала физику и имала је дивну лабораторију са свакаким чудесним уређајима. Ушуњала бих се у лабораторију и тамо сам све редом проучавала. Моја мајка, Надежда Васиљевна Коробка, такође ми је била и разредни старшина у школи. Њој дугујем своју

каријеру писца, иако је она маштала да има дете доктора, али ја сам у школи писала неке саставе (вероватно успешно), које је професорица румунског језика са одушевљењем читала у зборници другим професорима, те се проширио глас да имам талента за писање. Учествовала сам на свим регионалним такмичењима из књижевности, где сам без изузетка освајала прво место, и стизала до државног такмичења где сам добијала диплому. Дипломирала сам на Филолошком факултету, одсек румунски-латински, 1997. године (с просеком 9,52) и у Букурешт сам дошла на докторске студије. Ту сам остала, у Институту „Ђ. Калинеску” при Академији Румуније и, поред жеље да пишем романе, формирала сам се и као научни истраживач.

Р. Г. П.: *Огромана Негрисимо, и најраге коју сте добили за књију, о Вама се пише као о „јисцу који је током читавој свој живојш а јисао само на црно”. Дали се слажете са том констатацијом, и шта све њога разумева тај шермин када је реч о Вашој прози?*

Л. К.: Непосредно после пада комунизма људи (из Молдавије) почели су да емигрирају, да беже из земље. Али Молдавце нико није дочекивао са колачима, миграција је била илегална, рад у иностранству је био на црно, без одговарајућих докумената. Власти земаља које су их примале све су то знале, али су затварале очи. У роману *Негрисимо* мислим на онај тип писца који ради на црно, незванично, писац који пише за новац, а његове књиге потписују други. Писање на црно се практикује вековима, вероватно, а моја књига је исповест једног таквог писца који је прихватио, за њега болан, компромис и покушава

да се побуни, сања да напише књиге које ће и потписати. Постоји и љубавна прича у овој књизи. Уопште, писање је нешто што постоји у вама и не да вам да живите, то је нешто интензивно, нешто што желите да поделите са другима, то је став који изражавате. Свака књига коју сам написала има своју причу.

Р. Г. П.: *Да ли то значи да сте стално у њобуни, да желите да променисте стање у којем се друштво налази?*

Л. К.: За одређена расположења и ликовне потребна ми је смиреност, а не бунт. Мораш сањарити и бити романтичан да би имао жељу да промениш свет, а истовремено и реалан и луцидан да би довршио оно што је у твојој моћи. Обично увек желим да променим свет, увек налазим нешто неправедно, неког заборављеног или повређеног, али да бих то заиста разумела, покушавам да видим/прихватим ствари такве какве јесу. Верујем у своју мисију писца, односно у своје писање, верујем да најбоље што могу да урадим јесте да пишем. Осећам потребу да идем против струје, да се отргнем од гомиле, од група, а верујем да су писци углавном такви. Пише се у самоћи, далеко од света и његовог метежа.

Р. Г. П.: *Били сте стипендиста за уметнике у Немачкој, Аустрији, Француској и Пољској.*

Л. К.: Добила сам прву стипендију Академије *Schloss Solitude*, 2009/2010. године. Мирча Картареску био је те године председник жирија, прочитао је роман *Годину дана урају* и одабрао ме је за стипендију са најдужим трајањем, од годину дана. Тамо сам учествовала у многим

књижевним пројектима и не само то, важно је било и то што је роман *Гогину гана у рају* преведен на немачки језик. Преводац је био Ернест Вихнер (Ernest Wichner), директор *Literaturhaus*-а у Берлину. Приликом нашег првог састанка поклонила сам му примерак Румунске *Іоліоше*. *Сведочанство Буковинаца дејоршованих у Сибир*, књигу која се управо тад појавила. Мислим да је та књига била одлучујућа у случају стипендије „*Spurensuche / У потрази трагова – Студија наслеђа тоталитаризма у Југоисточној Европи*”, коју нуди Фондација „Роберт Бош”, у сарадњи са берлинским *Literaturhaus*-ом и Хертом Милер. Роман је на немачком прочитао Кристијан Тансојзер (Christian Thansäuser), издавач из Аустрије, који ме је позвао 2013. године у Отеншајм, на месец дана, исто путем стипендије (након што сам годину дана раније провела месец дана у ИНАГ – Internationales Haus der Autorinnen und Autoren Graz, такође у Аустрији, где сам написала део романа *Кингерланд*). У Отеншајму сам написала поетски монолог, *Цензура за њочешнике*, који је имао премијеру на Међународном књижевном фестивалу у Лојкербаду, Швајцарска, 2014. године. Нисам стално писала током ових стипендија, али оне углавном имају благотворан утицај на писца. Када сам се током романтичне шетње кроз шуму у околини Академије *Schloss Solitude* у Штутгарту (2010. године) нашла лицем у лице са огромном дивљом свињом, нисам ни сањала да ће та сцена ући у роман *Кингерланд*. У Грацу 2012. године сам се нашла сама на врху брда Шлосберг, у замку Церини, где су били смештени стипендисти, Асли Ердоган још није била стигла (добила је стипендију “Write in Exile”), а Барбара Марковић,

писатељица града Граца, управо је отишла за Беч, код мужа. На почетку стипендије упознала сам се с неком битном особом којој сам дала своју књигу у преводу на немачки језик (*Гогину гана у рају*), а добила сам CD с религиозном музиком. Будући да сам била сама у кругу од неколико квадратних километара и била сигурна да никоме нећу сметати, слушала сам музику најгласније могуће. Ни пре ни после тога нисам могла да поновим то искуство. Инвазија страних писаца није увек добро виђена од стране локалних стваралаца, који се тад осећају запостављено. И то је разумљиво. У Академији *Schloss Solitude* увек је било око педесет стипендиста и неколико чланова породице, који су углавном били уметници. Много смо комуницирали, говорили смо по четири језика дневно; учествовали смо у најлуђим пројектима – млади бугарски редитељ нас је замолио да плешемо на столицама за његов пројекат, на почетку је желео да подвргне смеху седентарни начин живота наших савременика, а на крају је испало нешто друго. Ја сам плесала. Спријатељила сам се са младом Кинескињом, генијалком, која је свирала на некој врсти кинеске виолине и која ме је убедила да ми буде пратња приликом мојих читања. У Крејзау, у Пољској, кућа у којој смо боравили била је окружена шумом и пољима кукуруза и сунцокрета. Кућа је имала и цветну башту, где сам открила руже од којих се може правити слатко, и чим би једна процветала, брзо бих је убрала. Био је ту затим и озбиљан грм купине о ком сам савесно бринула да не остане случајно непоједен и да се стресе. У Отеншајму сам седела на обали Дунава и бројала бродове који пролазе, чак сам их и записала, за неки будући роман, пратила сам

како људи прелазе с једне обале на другу преко *Drahtseilbrücke*-а, врста некаквог плутајућег моста, а мени је звучало као „ђавољи мост”. Шетала бих се уз Дунав уским путем намењеним пешацима и бициклистима који се звао „*Quo vadis?*”.

Стипендија у Паризу за мене је значила сталне посете музејима: музеји и опет музеји и библиотеке. Када сам први пут посетила Беч, топло ми је препоручено да одем и видим липицанере како плешу, јер је то нешто невероватно. Купила сам карту, али нису били коњи, јер су их одвели на одмор у Алпе, већ ждребад у пратњи својих мајки. А карта скупа! Представе се одржавају у барокној палати Хофбург, веома лепо, али ме је ждребад разочарала. Стигла сам раније, и пре почетка представе с коњима ушла сам у цркву која се налазила преко пута, а тамо је неко свирао на оргуљама. Било је мало посетилаца, улазили су и излазили, а ја сам седела и слушала. Када би музика стала, видела бих музичара како гледа одгоре, има ли људи? И опет би свирао, свирао је док нисам отишла и имала сам утисак да је свирао само за мене.

Р. Г. П.: *Књига Киндерланд била је бестселер издавачке куће „Карџеа романеска” на сајму књига Букфест 2013. године. Да ли Вас награде охрабрују и погичу?*

Л. К.: *Киндерланд* је била моја најнаграђиванија (и номинализована) и доста превођена књига, иако је не сматрам нужно најбољом коју сам написала. Ако говоримо о наградама, сазнала сам да су у међуратном периоду постојале награде које су биле толико велике да су дозвољавале писцима да седе код куће неколико година и пишу друге књиге од

новца који су добијали. Награда за деби роман *Неприсимо* Удружења књижевника Републике Молдавије била је у вредности од дванаест евра, а карта за воз Букурешт–Кишињев око тридесет евра (мислим да је ипак реч о доларима, тад, 2004. године). Рачунала сам, уз сву част уручивања награде, да сам на губитку (већ сам била запослена и морала бих узети слободне дане), те нисам отишла да је преузем. Остале награде које сам добила ја или други писци, у скорије време, крећу се од неколико стотина па до хиљаду евра, дакле с материјалне тачке гледишта не представљају озбиљну финансијску мотивацију. Свакако, осећаш се почаствовано, имаш одређену видљивост, можда ти понеко позавиди, али то је то. Уљудно прихватим све честитке, али не пишем за награде, а мислим да то не чини ниједан писац. Бавим се толико тешким, немогућим темама, да сам, када је књига готова, најсрећнија особа на свету. Готова књига је моја награда.

Р. Г. П.: *О тој теми писале су и наше ауторке, на пример књига Козје уши, по којој је снимљен и филм. Говорили сће о тој теми у Београду, па би било интересантно да нам кажете нешто о насјанку ове књије?*

Л. К.: Била сам код куће и радила сам на студији о цензури, када је код нас дошао мајстор са својим дететом. Чудно дете од око три године које је само зурило у оца и није хтело да комуницира ни да се игра. Након што су отишли, мајка ми је рекла да је он дете рођено у иностранству и да је остављен на чување старијој браћи. Родитељи су долазили једном годишње, а отац је радио и по нашем селу, зарадио би неки динар, имао

је обичај да попије и да заборави дете код странаца. Дете је било уплашено да ће га отац заборавити код нас и зато га није испуштао из вида. Остао ми је урезан тај дечкић, али није у мом роману постојала прича о њему – неко ме је питао да ли знам шта се десило с њим; схватила сам да, ако бих га срела, вероватно га више не бих препознала, прошле су године и деца брзо расту. Тад сам се запитала како би изгледао роман који полази од овог детета – тема везана за миграцију, за судбину деце која остају сама, коју родитељи, на неки начин, одласком у иностранство на рад, остављају на милост и немилост. Одједном су се око мене појавиле разне приче, причала ми је мама и како се деца без родитеља сама сналазе код куће, те сам тако, полако, дошла на идеју за роман. У овом случају је боље да посматраш изнутра, било ми је лакше да замислим књигу из перспективе девојчице, а не дечака, иако на почетку постоји неколико сцена у којима глас приповедача не припада девојчици.

Р. Г. П.: *У роману Киндерланд јунакиња Кристина чува своја два мала браћа, јер суродитељи отишли на рад у иностранство, и шиме преузима улогу мајке. Да ли је то слика молдавског села, у коме живе само стари људи и деца? Колико је шешко описати тачно и убедљиво свет кроз очи и речима деце?*

Л. К.: Није тешко, објективно је сто посто немогуће. У једном тренутку сам била у великом искушењу да сазнам шта мисле деца из Молдавије, чији су родитељи у иностранству, о питању миграција. Замолила сам мајку, професорицу у мом родном селу, да предложи деци ову тему. Већ сам радила на роману

и била сам помало уплашена да ћу изгубити из вида нешто суштинско. Али интернет је стигао и до нашег села и већина примљених „састава“ били су преписани однекуд, могло се ући у траг заједничком извору. А остали састави били су превише банални за моја очекивања. Нису имали шта да ми понуде. Деци је било жао што су родитељи отишли, али су покушали да разумеју да је то једини начин како би боље живели, да имају шта да једу и обуку. Увидела сам да је „свет виђен очима детета“ мит који су створили веома добри писци, попут Антоана де Сент Егзиперија и, да сам узела у обзир (филолошку) обуку, стил, интелектуални ниво деце чије сам радове прочитала, написала бих најгори роман на свету. Рекла сам себи: заборави све и остани насамом са ова три детета. Наравно, пратила сам одређену доследност епизода. Лупала сам главу које воће сазрева у јулу, када деца иду у виноград, да ли је грожђе још увек зелено итд., требало је да опишем сцене које неће бити у супротности једна са другом. Било је и ситуација у мом животу, наизглед сасвим безначајних, када ме је импресионирано понашање девојчица које имитирају блазиране жене. Једном сам била сведок расправе између ученица у тролејбусу 66 (у Букурешту). Причале су о политици и оговарале своје колеге као незадовољне пензионерке. Ми, остали путници, са посебном пажњом смо слушали и размењивали значајне погледе. Неке догађаје сам преузела из детињства, на пример мој млађи брат је, након што је разбио шољу, окривио мене. А онај вепар којег девојчица среће на крају романа, иако делује фантастично, пресекао ми је пут у шуми у Штутгарту. Чак сам му и певала и убедила га да уопште нисам јестива. Осим

тога, нисам била заинтересована да пишеш трактате о миграцији или есеје, да теоретичеш; перспектива детета ми је дала слободу да опишем шта осећам, да истражујем неке удаљене, али привлачне области (мислим на дечју психологију). Одложила сам писање романа на неколико година, јер ми се тада чинило апсолутно битним да имам децу у својој близини, да посматрам њихово понашање. Желела сам да имам много деце и мислила сам да ћу имати времена да напишем овакав роман кад моја деца буду велика. Али, кад сам почела да пишеш, око мене није било деце и понекад сам замишљала стегнутог срца да бих више волела да поред себе имам праву децу, а не да их измишљам.

Р. Г. П.: *Истражујеште комунистичку цензуру у Румунији. Како је писати фикцију о цензури?*

Л. К.: Никада нисам мислила да ћу писати белетристику, мислила сам да се ове две области међусобно искључују, али кад се приближило време за нову књигу, осетила сам да је то област коју најбоље познајем, у којој се осећам као риба у води. Имала сам толико материјала да сам ја, која сам рекла да роман не треба да има више од 250 страница, написала преко 400 и нисам могла да се зауставим, још је било много тога да се каже, чак сам и избацила неке делове из књиге, ипак их је било превише, било су сувишни. Постоје поглавља која сама по себи имају потенцијал за једну целу књигу. Одабрала сам, на пример, само стриктно неопходне податке о делатности Службе за увоз–извоз, а тамо има материјала за више књига. Или постоје веома занимљиви одсеци о којима можеш писати научне радове или

можеш ићи на ову књижевну страну, која је за мене, као књижевницу, привлачнија, али је ипак теже да се ставиш у кожу цензора, него да уредиш нека документа која постоје у архиви цензуре. Кад сам открила фонд цензуре, нисам почела да истражујем баш то (цензуру), била сам у пуном полету романтизма (идеолошки) и тражила сам књижевност у њој, која је била у фиокама. Сањала сам да откријем ремек-дело које су комунисти забранили и да га уредим и објавим. Ништа од тога нема у архиви Комитета за штампу и штампање, наравно. Могла сам да напустим тему, могла сам да одустанем, пало ми је то на памет. Наставила сам даље из амбиције, било је тешко, било је оптерећујуће (документи се мере у километрима, цензори су писали енормно, парадоксално!), на почетку ништа нисам разумела и питала сам се: могу ли ја ово или не? Ово је била област где сам почела од нуле и некако стигла до краја. Гледала сам те белешке и извештаје као теле у шарена врата. На почетку ме је највише импресионирао то што овакви документи, ма колико били важни, нису изазивали ничије интересовање. Била сам прва која их је званично читала, као научни истраживач (прва која сам попуњавала образац досијеа у архиви). И то ме је у једном тренутку мотивисало да кажем себи да ће, ако их и ја игноришем, ти документи остати непрочитани и игнорисани још неколико деценија.

Р. Г. П.: *Упореди са, рецимо, цензуром у Пољској, Чехословачкој или другим земљама из бившег комунистичког блока, њој чему се разликовала румунска цензура?*

Л. К.: Уопштено говорећи, систем цензуре у комунистичком блоку има више

сличности него разлике, имајући исту улогу и структуру (утврдила сам да су га свуда спроводили совјетски саветници, па је онда разумљиво). У Мађарској и у Демократској Републици Немачкој није било институција, као што је то Главлит (институција цензуре у СССР-у) или ДГПТ (у Румунији), тамо су такве „службе” биле подређене различитим министарствима. У поређењу са другим комунистичким земљама, приметила бих, у случају Румуније, повећану ригидност према политичким променама. Свуда након Стаљинове смрти на челу цензуре су стављени нови људи, а у Бугарској је и сама институција била укинута. У СССР-у, у неколико година, промењени су шефови цензуре, неки су били осуђени, у годинама великог терора двоје је било убијено. У Румунији, Јосиф Ардељану је неумољиво водио институцију од 1951. до 1973. године, а политичка еволуција није много утицала на активност запослених. Институција цензуре била је осмишљена да служи интересима партије, да доприноси одржавању режима (што и сада ради), била је прилагођена или се с временом прилагођавала на политичке посебности сваке земље. Идеја је била да се све контролише (под „цензуром” подразумевамо не само ДГПТ, већ и одређене одсеке из Секуритатеа, издавачких кућа, службе за штампу, комитете, различита удружења стваралаца, итд., а свима координише партија).

Посебан тренутак је било такозвано укидање Комитета за штампу и штампање 1977. године, његове дужности су преузеле друге структуре. Такође примећујемо да је Румунија увек имала најзначајнију активност у самиздат режиму, односно врло мало публикација које су се појављивале (илегално), избегавајући

државну контролу (цензуру). Дата су разна објашњења, али у односу на институцију цензуре може се рећи да – или се ствараоци нису осећали увређеним интервенцијама и захтевима цензора (комунистичка моћ није била виђена као непријатељска и опресивна да би је требало избегавати и тајно објављивати), или је репресија из првих година изазвала толико јак страх међу писцима да се писци годинама нису опоравили. Прошла сам кроз цео фонд и не сећам се да су у ДГПТ стигли субверзивни текстови. Постојали су изоловани случајеви, постојали су текстови преписани руком, али у односу на друге земље активност самиздата остаје скромна.

Р. Г. П.: *Како је ући у кожу цензора?*

Л. К.: Потенцијал за роман (фикцију) о цензури је огроман и могла сам да одаберем бројне друге начине да напишем роман о цензури. Али сам кренула од личне потраге. Постоје спискови уништених докумената, међу којима су и свеске цензора. Када сам по први пут видела ове листе, питала сам се како ли изгледа једна таква свеска и одлучила сам да је тражим, да је пронађем. Али је нисам нашла. Прошле су године, забавила сам на ове документе и у једном тренутку сам размишљала о теми новог романа и сетила сам се свеске. Тако сам дошла на идеју да фиктивно реконструишем једну такву цензорову свеску. Свидело ми се и желела сам да будем у тој веома тешкој позицији.

Када сам почела да улазим у овај лик, ствари више нису биле толико јасне, ништа више није било црно-бело. Покушала сам да замислим оно што се не види, оно што не читаш у документу. Појавиле су се свакаке врсте нијанси. Такође нисам желела да створим сувише јед-

ноставан лик и зато сам га стављала у свакакве ситуације, из којих је морао да се извуче, нађе решење и да се снађе. Мислила сам и о потенцијалу приче, али и о читаоцу данас.

У комунистичкој Румунији постојале су бар две фазе цензуре: скоро очигледна цензура, са речима које су биле забрањене, са одређеним реченицама, забрањеним контекстима, и друга фаза, у којој је цензура укинута, али је и даље деловала. Како ли је функционисала цензура након што је била укинута?

Сваки период – године непосредно после рата, педесете, шездесете – имао је своје особености. Прва наредба, први задатак био је уклањање књига, друга је имала изговор да брани државне тајне. Није постојала једна институција цензуре и о хијерархији цензуре сам писала много пута. И зато се не слажем са идејом да се цензура укинула. Уистину, укинута је једна од многих институција које су практиковале цензуру. Али цензуром су се много бавили и Партија и Секуритате. Многи цензори били су пребачени у Савет за културу и социјалистичко образовање, где су наставили да раде онако како су радили у Генералној дирекцији за штампу и штампање (ДГПТ), њихова делатност се уопште није променила. Била је то привидна операција, у време кад је Николаје Чаушеску желео да се представи више демократски или бунтовније у земљама иза гвоздене завесе. Али за писце ситуација не само да се није променила, већ су неки чак сматрали да је постала тежа. Остала је хијерархија цензуре, аутоцензура је била једнако јака осамдесетих година као што је била и седамдесетих. Писци су наслућивали шта могу да пишу а шта не и након што је ова институција била укинута. Професија цензора није

више постојала након 1977. године, али се вишеструка и сложена делатност цензуре наставила до 1989. године, па и касније, у другим облицима.

Р. Г. П.: *Реципише нам нешто и о другим књиџама које сџе најисали, а које, колико видим, укључују више истџраживања?*

Л. К.: Само један роман је укључивао истраживање у примарном и научном смислу – *Цензорова свеска*. За друге романе је прикладнији израз „документација”. Чини ми се да је теже написати историјски роман заснован на стварним чињеницама, него лежати с очима упртим у таваницу и сам нешто замишљати. Убеђење да се опише стварно, ограничава причу, схватам да одређене сцене не би биле могуће нити уверљиве и онда морам да одустанем од њих. Иначе, теме којима се бавим биле су и биће различите. Укратко, први роман *Неџрисимо* говори о писању *на црно*, о плагијату; *Гогину дана урају* – о трговини људима; *Киндерланд* – о напуштеној деци, последицама миграције; *Цензура за џочейнике* – увод у облику монолога о три облика цензуре; *Царсџво сџарих девојака* – самођа, лудило и рат; *Цензорова свеска* – о комунистичкој цензури и више од тога; *Крај џуша* – о депортацијама Букобинаца и опстанка кроз веру; *Бубамара* – о оптимистичној девојци, борцу, у инвалидским колицима; *Јонеско. Елеџије за новој носорођа* – биографски роман; *Мајсџор и Макаренко* – о преваспитавању и о феномену Питешти, итд. Ова разноликост и мени помаже. Једно је прочитати нешто у некој области, а савим друго писати, уплести се, осетити „изнутра”.

(С румунској џревела
Марија Ненађиђ Журка)